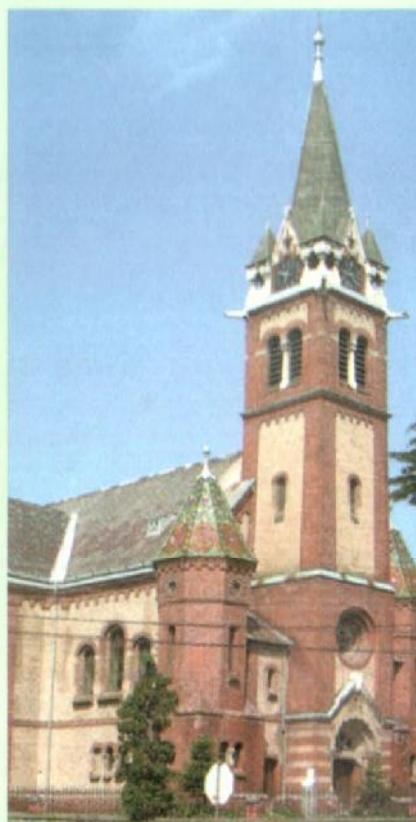

Dévai EMKE-füzetek 6.

Schreiber István

Egykori és mai
műemlék templomaink

László Gergely színes fényképfelvételeivel

Készült a Corvin Könyv- és
Lapkiadó Vállalat szerkesztőségében

Igazgató:

Varga Károly

A borítón:

Déva – három templom három tornya

Műszaki szerkesztők:

Albert Gabriella, Dani Ágnes, Fülöp Erika Ildikó

Korrektúra:

Ullmann Imola

A szerkesztőség címe:

330065 Deva, str. Gh. Baritiu, nr. 9

Levélcím: 330190 Deva, o.p. 1., c.p. 138

Telefon: 0254-234500

Fax: 0254-234588

E-mail: office@corvinkiado.ro

Honlap: www.corvinkiado.ro

Megjelenését támogatta
a Communitas Alapítvány

A nyomdai munkálatokat a dévai

GRAPHO TIPEX kft. végezte

Igazgató: Farkas László

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SCHREIBER ISTVÁN

Egykori és mai műemlék templomaink / Schreiber István. –

Deva: Editura Corvin, 2008

32 p; 21 cm.

ISBN 978-973-622-444-7

DÉVA LEBONTOTT KÖZÉPKORI FŐTEMPLOMA

A vár és a Magna Curia mellett, Déva egyik értékes, ma már nem létező műemléke a város évszázados főtemploma volt. Erre kb. a mai református templom helyén álló régi templomra azonban, mint Szőts Sándor írja, mindenki által ránéhezedett az idők járása... „A torony kettérepedt, a falakba belopozott a víz, az idő erős vasfoga miatt életveszélyessé vált, és be kellett zární.” Téglás Gábor szerint a templom előrészét 1899 nyarán repedezettsége miatt le kellett bontani. Az utolsó szertartás benne, a templom akkori kántorjának, Orbán Istvánnak az esküvője volt 1904. április 4-én.

Déva e régi főtemplomát – Téglás Gábor véleménye szerint – a Hunyadiak bőkezűségének köszönhette. Leírása szerint, a szentély szép arányú gótikus ablakai, melyek faragott kőoldalakkal és halpikkelyszerű díszítéssel bírtak, akárcsak a gyönyörű hajlatú boltívek, igen kellemes benyomást tettek a szemlélőre, még akkor is, ha a templomhajót alkotó rész lapos mennyezete és minden formát nélkülöző alacsony kis ablakai ízléstelen építőmesterre vallottak. Leírja, hogy a torony falazata szintén gót stílusú ablakokkal és szép, magas támpillérekkel épült, a Hunyad megyében szokásos tornácos fedélzettel. A torony nagysága a föld színétől a tetőzet csúcsán levő csillagig 39 méter volt.

Szőts István, a templomról írt és a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat kilencedik évkönyvében, 1898-ban közzétett tanulmányában ki-fejezi abbeli véleményét, hogy e templom épületének anyaga, faragott kövei, támoszlopai, mennyezete, külső és belső díszítései, s a benne levő családi címerek, mind azt mutatják, hogy valóban nem egyesek filléreiből, hanem néhány főúri család gazdag adományából, vagy talán „éppen a dévai vár hatalmas urainak bőkezűségeből emeltetett”.

A templom keletkezési ideje nem volt pontosan megállapítható. Dr. Czobor Béla, Möller István, Dr. Rómer Flóris, Dr. Pulcsky Károly és Gordon Sándor szakértők a templom építését az 1370-1444 évek közé tették, bizonyosnak tartván, hogy az építés költségeit a Hunyadi család viselte.

A templom és a szép gót stílusú torony is, melynek szilárdságát 13 hatalmas támpillérek biztosította, rendkívül ügyes építőmesterre vallott: nevéből sajnos csak annyi volt kiolvasható a déli oldalon, a fedél alatt kívül elhelyezett táblán – ha e név valóban az építőre vonatkozott –, hogy IOHANNES (Téglás Gábor szerint).

Aki szemügyre veszi a templom alábbi képét, azonnal észreveszi, hogy az épület két különböző stílusú részből állt:

a. A keleti (szentély felőli) rész, szép magas támpillérekkel erősített s gyönyörű csúcsíves ablakokkal, belül címerektől ékesített mennyezettel volt borítva, melyen a tiszta gót stílus rögtön felismerhető;

b. A nyugati, vagyis a torony felőli (a templomhajónak megfelelő) rész ellenben a másikhoz képest alacsony, egészen vízszintes mennyezetű, kicsiny és ízléstelen ablakú építmény volt, melyet egyetlen pillér sem támasztott. Ez a két, egymástól annyira különböző épületrész nyilvánvalóan nem egyszerre, hanem különböző időben építetett.

c. A torony falai, támpillérjei, csúcsíves ablakai ugyancsak gót stílusúak voltak, akárcsak a keleti (szentély felőli) rész.

Valószínű tehát, hogy a torony (c), és a keleti rész (a) egyszerre vagy legalábbis egyazon terv szerint építetett, míg a kettő közé eső, s minden

Déva lebontott évszázados főtemploma.

**Szent Borbála
freskókép a lebontott
dévai templomból
(Szőts Sándor után).**

határozott jelleget nélkülöző templomrész más építőmester műve volt. A szakértők legvalószínűbbnek tartották azt a feltevést, mely szerint a közbül eső „a” és a „c” rész közötti „b” rész régebbi. Feltételezhető, hogy ez a templomrész az egyházi történelmi munkákban, az 1308-ban már létezőként említett dévai templom maradványa volt. A szentélyt és a tornyot a XV. század első felében építhették hozzá. Megjegyzendő, hogy a középkori templom tornya a dévai hegyek (nyugat) felé nézett, szentélye pedig a város központja (kelet) felé irányult. A jelenlegi református templomhoz képest fordítva helyezkedett el.

Szőts Sándor szerint nincs semmi nyoma annak, hogy a templomnak valamikor kereszthajója lett volna, ahogyan egyesek gyanították: „Farkas Gergely háza építésekor, a templom északi oldala felől, több rendbeli mély ásatásokat eszközöltetett – írja, s talált ugyan egy régi, mintegy másfél ölhosszú fundamentumra, de ennek iránya semmiképpen sem vágott össze egy képzelt vagy képzelhető kereszthajó falainak az irányával. Legfeljebb azt bizonyította, hogy létezett valamikor a templomnak ezen az oldalán is, a másik oldalon levőhöz hasonló kőkerítése, vagy esetleg ez volt a Geszthy Ferenc által hagyakozott régi iskola oldalfala.”

Kétségtelen tény, hogy ez a templom eredetileg római katolikus templom volt. A Szent Miklós tiszteletére szentelt templom mennyezetén az Anjou, a Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet egyesített címerei, továbbá I. Ulászló király címerei voltak láthatók. A szentély oldalfalain levő freskóképek a három napkeleti bölcsét, Assisi Szent Ferencet és Szent Borbálát ábrázolták (Téglás Gábor és Szőts Sándor). Nagy József leírja, hogy Péntek Elek a templom lebontásakor megmentette a Hunyadiak korából származó freskókat, és átadta a dévai múzeumnak, ahol annak idején a gyűjtemény „legértékesebb darabjai között voltak láthatók”. A jelenlegi református templomban a falba ágyazva, most is őrzik Geszthy Jánosné lekcsei Sulyok Zsófia azon sírkövét, melynek feliratából kitűnik, hogy Déva ősi főtemploma valóban Szent Miklós tiszteletére volt felszentelve.

A templom 1545-1560 között a reformátusok tulajdonába jutott, midőn a város katolikus hívei, lelkipásztoruk és főesperesük, Tordai Sándor András vezetése alatt egytől egyig áttértek a református hitre. Tordai Sándor András pár év múlva, 1577-ben, Alesius Dénes püspök bekövetkezett halála után, az erdélyi egyházkörlet harmadik püspöke, vagy amint a templom falában elhelyezett epitáfiumán feljegyezték, az erdélyi magyar eklézsiák szu-

perintendense lett. Tordai Sándor András mind írásaiban, mind a hitviták idején, sőt szállt a Szent háromság-tagadók ellen. Püspöki szolgálatának idejére esett Dávid Ferenc bevádolása, elfogatása és bebörtönzése. Nincs tudomás arról, hogy valamilyen köze lett volna ebben az eljárásban, de valószínű, hogy nem is volt szükség trinitárius vádlóra, hiszen Blandrata vezetésével egykor hitsorsosai is keményen szembefordultak vele. Az 1579-es tordai országgyűlés végzésének értelmében Dávid Ferencet „innovátorként” törvényszék elé állították és Déva várába zárták. (Ősz Sándor-Előd Tordai Sándor Andrásról szóló tanulmánya szerint).

A templom régi, nevezetes sírkövei értékes helytörténeti dokumentumok. A XX. század elején lebontott templomból sikerült ámenteni három XVI. századi síremléket, valamint egy XVIII. századi emléktáblát. Ezeket beépítették az 1910-ben felépült új, szecessziós* református templom falába.

Legrégebbi sírkő a Bajomi Kataliné, Dobó Domokos erdélyi alvajda, Dobó István Eger vára hős védőjének testvéröccse feleségéé, aki csecsemő kisfiával az 1554-ben dühöngő pestisnek esett áldozatául. A sírkő a déli oldalon levő mellékajtótól balra volt befalazva. Latin nyelvű feliratában egy nagyon érdekes megjegyzést találunk Hunyad megye akkori nemzetiségi viszonyaira vonatkozólag is: Bajomi Katalin – olvassuk – csak nemrég vala szűzies hitestársa Dobó Domokosnak, midőn ő a dákok és hegylakó géták fölött uralkodott” („... Nuper erat conjunx Dominici casta Dobonis, cum regeret Dacos, monticolasque Getas”). Szőts Sándor szerint ezt a feliratot 1887-ben történt magas dévai látogatása alkalmával a király is elolvasta, és csodálkozását fejezte ki a népviszonyok ilyetén meg változása fölött.

Kronológiai sorrendben a második nevezetes sírkő, Tordai Sándor András sírköve volt a papi szék és az első kórus között, a templom északi falába illesztve. Latin nyelvű építáfiumából kitűnik, hogy „a tudós férfiú, Tordai Sándor András dévai lelkipásztor és a katolikus hitet valló erdélyi magyar gyülekezetek szuperintendense, meghalt életének ötvenedik évében, 1579-ben. („... Clarissimi viri Domini Andreeae Sándor Pastoris Ecclesiae Devensis et Superintendentis Ecclesiarum Hungaricarum in Transilvanie Catholicam Fidem profitantium, obiit Anno aetatis L – MDLXXIX”). A sírkő feliratából megtudjuk, hogy Tordai Sándor András püspöksége elég rövid volt, hiszen megválasztása (1577) után, 1579-ben Déván elhunyt. Ugyanezen év novemberében (Szamosközy szerint november 15-én) halt meg mint állam-

* szecesszió(secessio) lat. – a XIX. század végén divatos képzőművészeti irány

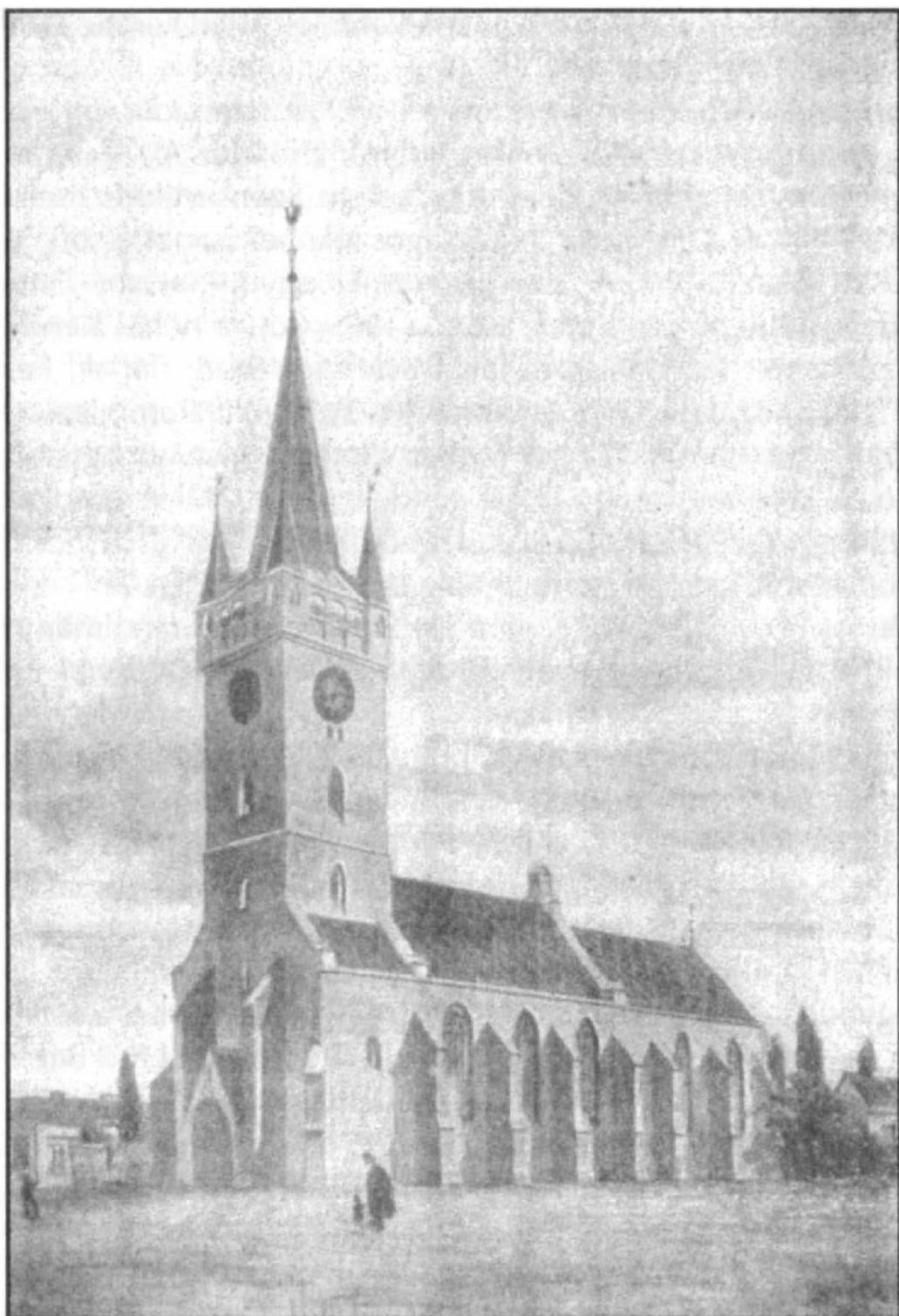
fogoly, Tordai Sándor András hitvitázó ellenfele Dávid Ferenc is, aki a dévai várban végezte be küzdelmes életét.

Tordai Sándor András sírköve mellett volt a harmadik emlékkőtábla, a fejedelmi Báthory-családdal rokon Sulyok Zsófiáé. A sírkő latin nyelvű felirata nyilvánvalóvá teszi, hogy a templom Szent Miklós tiszteletére lett felszentelve: „Itt van eltemetve Nagyságos lekhei Sulyok Zsófia úrasszony, néhai geszti Geszthy János hátrahagyott özvegye, Geszthy Ferenc anyja, néhai lekhei Sulyok Istvánnak, Kende Kalárától, a néhai Kende bán leányától származott leánya... meghalt Déva városában, fiának, Ferencnek a vár alatt fekvő házában 1590. március 14-én, azaz a Reminiscere vasárnap előtt való szombaton, estve hét órakor, életének hatvannegyedik évében. Eltemettetett ugyanott Déva városában ide a Szent Miklós templomba Oculi vasárnapján (vagyis március huszonötödikén) arcával délnek fektetve.” (... „Sepulta est ibidem, in templo Sancti Nicolai...”).

Dr. Veress Endre *Geszthy Ferenc várkapitány* című tanulmányából meg tudhatjuk, hogy Geszthy Ferencet, Erdélynek 1595. március 11-én Szászvároson elhunyt főkapitányát is, az általa mintegy újraépített dévai református templomba temették el anyja mellé március 21-én. A saját rendelése szerint felállított díszes síremlékét, 1603 nyarán, amikor Basta György a török ellen készült Lippa felé, katonái, akik a templomban őrzött lőszert hordták ki éjjel, összetörték és sírját úgy felhántyták, hogy annak nyoma sem maradt a templomban. Anyja sírját azonban nem bántották. Geszthy egykori saját darabontjai így álltak bosszút egykori kegyetlen urukon.

A negyedik feliratos emléktábla, a régi oltár helyén álló első karzat közepén volt látható, a főbejárattal szemben. Losonczi báró Bánffy György, Erdélyország gubernátora és nővére, galanthai Esterházy Jánosné, született báró Bánffy Ágnes, állította 1817-ben itt eltemetett nagyszüleinek – nagybarcsai Barcsai Gergelynek, aki 1752-ben, mint Zaránd megye főispánja halt meg és neje naláczi Nalácz Sárának, aki 1761-ben hunyt el; továbbá ezek egyetlen leányának, édesanyjuknak: Barcsai Ágnesnek, báró Bánffy Dénesnének, aki 1782-ben költözött el az élők sorából, s végül 1754-ben csecsemő korában elhunyt testvérüknek, báró Bánffy Gergelynek.

A templomkerítés építésekor, a XIX. század végén bukkantak rá a faragott kőjárda alatt arra a sírboltra, ahol a fentnevezettek örök álmukat alusszák.

**A templom restaurálás utáni alakja Gyalus László budapesti építész által javasolt terv szerint.
Alapgondolata: megőrizni a templom régi alakját,
és a gót stílus minden szépségét.**

A torony három harangja is értékes régiség volt.

– A kisebbik még a katolikus időszakból származott, és a feljegyzések szerint a legszebb hangja volt. Hárrom kiskereszt, négy mitológiai halfarkú nőalak, és öt gótikus betűkkel írt rejtélyes jelentésű szó volt rajta. Alsó karimája belül négy oldalon volt elvásva, annak bizonyítékául, hogy valamikor más irányban húzták.

– A nagyharang 1536-ból való, a következő felirattal: MAGR; SIGIS; CIGIN; ANO; MDI; 6; 5; 3; 8; SALVT 1; 5; 3; 6; INRI; T; T.

– A harang alsó karimáján levő felirat szerint, a középső harangot az öreg Rákóczi György fejedelem csináltatta az egyháznak: „Camanam hanc fundi fecit Illustrissimus ac Celsissimus Transilvaniae Princeps Domini ac Dominus Georgius Rakoczi senior in usum ecclesiae Devensis. Aera dum pulsat campana haec fusa Rakoczi.”

A harang közepén pedig az alábbi felirat volt:

Principis expensis Dedaleae artis opetum tu lecta cohors summo sacrata
Jehovae aedem hanc ad sacram confluē sollicite SK.G. – fusor lost. Constein
Anno 1647; az ellentétes oldalán a fejedelem címere volt látható.

Felső részén a 122. zsoltár I. verse volt olvasható: Laetatus sum, cum
dicentibus mihi in domum Domini ibimus. Spalm. CXXII. (Örvendek, amikor
azt mondják nekem: menjünk el az Úr házába!).

Nagy József leírja, hogy a XIX. század végén Déva régi főtemplomát már rendkívüli módon kikezdte az idő. Falait egyre javítani kellett, s a torony veszélyesen repedt kétfelé. 1892-ben a presbitérium felvette a restaurálás szükségességét. A templomjavítás költségeit gyűjtésekből akarták összehozni. Az adományozók között Jókai Mór és Mikszáth Kálmán nevei is szerepelnek. Az országos műemlékbizottság azonban elutasító választ küldött. A Vasárnapi Újságban erre megjelenik az „Esdő szó” és a dévai templom képe. Ha nehezen is, de folytatódik az országos gyűjtés. Gyalus László budapesti építész elkészíti a tervezet, és 1896. január 30-án bemutatja a dévai presbitériumnak. Tervének alapgondolata, hogy teljes mértékben meghagyja a templom régi alakját, és ügyelni fog a gót stílus minden szépségének megőrzésére. (Lásd „a dévai templom restaurálás utáni alakját” a terv elképzélése szerinti mellékelt képen). De hiába a szép terv, minden fáradozás. A templom kövei nem tudnak váni a megújulásra. A torony kettéreped, a harangok egyelőre haranglábra kerülnek... Meg kell békülni a szomorú gondolattal, amint Nagy József írja, hogy „a templom utolsó kövére is moha fog szállani...”

Szőts Sándor dévai lelkész csak kevessel élte túl azt a pillanatot, amikor a csúcsíves vastag templomajtó végleg bezárult, és „rádöbbent a végső hallgatásra”.

A XVIII. SZÁZADI FŐTERI, LEBONTOTT ÖRMÉNY KATOLIKUS KÁPOLNA

Issekutz Antal, Déva egykor polgármestere, a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat X. Évkönyvében leközölt soraiban részletesen beszámol a város akkori főterének (jelenleg Piața Unirii) közepén álló kápolna lebontásának körülményeiről.

Az 1886. június 6-án kelt püspöki beleegyezés mellett lebontott kápolnáról a dévai Szent Ferenc rendi szerzetesek Historia domusának latin nyelvű soraiból nyerünk felvilágosítást. Az általa magyarra fordított szövegből kitűnik, hogy **1766-ban alapították és a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásának tiszteletére lett felszentelve**, amint ez az alábbi sorokból nyilvánvalóvá válik:

„A közelmúlt évszázadban (XVIII. század!) erzsébetvárosi (Dumbrăveni!) születésű Bosnyák István és Bosnyák Márton testvérek, Déván az akkori viszonyokhoz mérten nagykereskedők voltak; örmény szokásaikhoz híven nagyon vallásos emberek lévén, és a szükséges javakkal Istenől ellátva, azon fáradoztak, hogy: megkönnyítendők az amúgy is a város központjától távol eső római katolikus zárdatemplomba járást, úgy a magok, mint a többi hitsorsaik részére (vallásos szándékuknak eleget téve), Déva város piacának közepén (ahol most Traian császár szobra áll), egy külön kápolnát építettek saját költségükön, s azt mindenennemű fölszerelésekkel (inszigniákkal) el is látták 1766-ban, Ő császári és királyi Fölsége engedélyével és az erdélyi püspök beleegyezésével, a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatása és Szent István védőszentjének tiszteletére, hogy abban szentmiséket tartani lehessen” – olvassuk Issekutz Antal sorait.

1767. május 8-án, az alapító testvérek és a dévai szerzetesrend között az alábbi írásos egyezmény jött létre:

„... Megnevezett tisztelt urak, az Isten és az Égiék iránt szíveikben táplált ájtatos vallásos érzületeikből áthatva, Ő császári és apostoli királyi Fölsé-

génék engedélyével, és főtisztelendő báró Bajtay József Antal úr Ő excellerenciájának, mint az erdélyi római katolikus püspök úrnak hozzájárulásával, Déván az 1766-ik évben, a Boldogságos Szűz Anya, Máriának Szeplőtelen Fogantatási ünneplésére, egy igen csinos kápolnát építettek..., hogy az évnek minden szakában, a karácsony- és húsvétnapokat kivéve, bár-melyik napon is szentmise tarthathassék, s hogy ezt elérhessék, az építető testvérek alázatosan megkeresvén a Szent Ferenc rendi provincialis főtisztelendő P. Kleiner Balázs urat, vele barátságos úton, úgy az isteni szolgálatok megtartási idejére, mint az ezek után járó s a szerzetes atyákat megillető díjazások kiszolgáltatása tárgyában közös megállapodásra jutottak:

1. Vasárnapokon és ünnepnapokon, a téli időszakra terjedőleg, Szent Mihály napjától kezdve egész április utolsó napjáig, mindenkor reggeli 8 órakor, május elsején kezdve pedig egész Szent Mihály napjáig reggeli 5 órakor, köznapokon azonban téli időszakban 7, nyári időszakban reggeli 5 órakor.

2. Ha a főtisztelendő consistorium nem fogja ellenezni, szabad lészen némelykor magyar vagy román nyelven itt prédikációkat tartani, de csakis azon napokon, melyeken a lelkészi hivatal templomában prédikáció nem tartatnék.

3. Fent említett alapító urak kötelezik magukat arra, hogy a tisztelendő zárdabeli atyáknak évenként 150 forintot fognak fizetni, azon kikötéssel, hogy a megtartandó misékből 300 az ő fogadalmukra mondassék.

4. A zárda kizárolag csakis a csendes mise megtartására köteleztetik, a nagymise megtartása a tisztelendő atyák szabad akaratától függ, úgyszintén prédikációkat mondani.

5. A kápolna fenntartása, kiigazítása, a fölszerelések megszerzése, egy-házi célokra szükséges mindenmű eszközök (olaj, misebor s ezekhez hasonló tételek és dolgok) előállítása s elvégzése az alapító urak terhére és költségére lesznek eszközlendők minden időben és minden körülmények között.

Kelt Déván, a Boldogságos Szűz Mária Mennybemenetele tiszteletére emelt templomhoz csatolt zárában a fentebb megírt évben és napon.

(L. S.) Stephanus Bosnyák.

(L.S.) Martinus Bosnyák."

A főtéri kápolnában 1767. január 1-jén tartották az első szentmisét.

A kápolna alatt és a körülötte lévő temetőben (a jelenlegi főtéri körönd alatti földben) többen alusszák örök álmukat:

1. David Eberhard de Beckard katonai főparancsnok Déván;
2. Mitrovits Dominika, meghalt 1766. április 16-án;
3. Simon Péter, meghalt 1766. november 5-én;
4. Bosnyák Katalin, Bosnyák István 4 éves leánya, meghalt 1770. november 24-én;
5. Kokelin Mária, Kokelin Jakab 1 éves leánya, meghalt 1770. december 17-én;
6. Bosnyák Tódor, Bosnyák István 3 éves fia, meghalt 1772. március 27-én;
7. Bosnyák Márton neje Anna, köztiszteletben álló úrnő (amantissima domina), 28 éves, meghalt 1775. június 5-én;
8. Anna Mária, Adalbert kereskedő leánya, meghalt 1777. aug. 7-én;
9. Borwicz Károly, Laszky regimentbeli őrnagy, várkommendáns Déván, meghalt 1779. április 22-én.
10. Kokelin Mária, Kokelin Jakab özvegyének leánya, meghalt 1779. szeptember 27-én;
11. Mitrovits Dominika, Mitrovits Mátyás leánya, meghalt 1782. december 14-én;
12. Övv. Buda Magdolna, meghalt 1785. január 16-án;
13. Ponori Pál megyei főjegyző, meghalt 1787. október 23-án;
14. Lengyel Lukács, 60 éves és 15 éves fia Manó, füstben fulladtak meg (fumo suffocanti) 1808. február 22-én;

Ezeken kívül a kápolna kerületében még húszan voltak eltemetve.

A kápolna fenntartásáról az alapítók gondoskodtak; haláluk után pedig a dévai volt örmény származású kereskedők. Az alapítók által ígért 150 forintnyi díjfizetést azonban nem teljesítették, az itt szolgálatukat teljesítő papokat csupán időnként díjazták.

Bosnyákék után, Ötvös Lukács kereskedő lett a kápolna főgondozója, ennek elhunytá után pedig neje illetve fiai, Antal és Lukács (minden díj nélkül!).

1849-ben, miután húsvét nagyszerdáján a magyar honvédség Piski felől bevonult Dévára, az akkori császári várparancsnok a bevonuló honvédekre ágyúkkal lövetett a várból; a főtéri kápolnát is több találat érte, minek következtében be kellett zárnai.

A romladozó kápolnát 1886. június 6-án a püspökkel kötött szerződés értelmében, a város megváltotta és saját költségén lebontatta, felszereléseit pedig átadta a ferences szerzetesek helyi zárdafőnökének. A kápolna tornyának harangjait a dévai csángótelepesek iskolaudvarára vitték, ahol faállványon elhelyezve, a hívek örömére, minden reggel, délben és este, tovább hirdették Isten dicsőségét. Az egyik harang oldalán (beöntött betűkkel) a következő felirat volt olvasható:

Mich hat gegosen Franz Josef in Wien 1765

(Engem Ferenc József öntött Bécsben 1765).

A második harangon pedig ez állt örményül:

Ezt a harangot Ötvös Lukács Pedros Péter 1832-ben adta a kápolnának.

A kápolna alábbi képét Sulutz Sándor korabeli várkapitánynak a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyvében közzétett fényképe alapján közöljük.

A DÉVAI FERENCES KOLOSTOR ÉS TEMPLOMA ÉPÍTÉSÉNEK RÖVID TÖRTÉNETE

A XVIII. század elején Déva egy új városrésszel, az ún. görögvárossal bővült. Ez az új városnegyed nevét azonban nem görög, hanem bolgár telepesektől kapta, akik a Rákóczi-szabadságharc elfojtása után, 1712-ben alapították. Ez a városrész 1848-ig külön önkormányzattal bírt. Issekutz Antal Déva egykor polgármestere szerint, annak idején a kereskedelem főként görögök és örmények kezében volt, s azt a bolgárok telepén is görögök ūzték. Sokan közülük le is telepedtek a bolgárok közé, s őrökük nevezték el a bolgárok lakta városrészt „Görögvárosnak”, miként mai napig is hívják.

A törökök, a Keresztény Ligába tömörült európai hatalmaktól elszenvedett katasztrófális vereségeikért, a balkáni frances misszió eredményeként létrejött bolgár katolikusokat is felelőssé tették. Az állandósuló üldözés elől, papjaik vezetésével Havasalföldre, onnan pedig Erdélybe menekültek. Itt, a három századon át folytatott török háború, a XVII. és XVIII. században vívott véres szabadságharcok, az ország több, hajdan virágzó vidékét szinte teljesen kipusztították. A gazdatlanná vált területeket a kincstár bekebelezte, s hogy e nagy területek jövedelmezővé váljanak, szívesen befogadott minden települőt, különösen idegeneket.

Gróf Stephan von Steinville lovassági tábornok Erdély katonai főparancsnoka és dévai várparancsnok, a Târgu Jiu vidékéről, a vulkáni hágón át Hunyad megyébe vetődött bolgároknak állandó telephelyül Dévát jelölte ki, kik 1712-ben, a Maros mellett letelepedve megalapították ezt a városrészét. 1712-ben 43 család érkezett Dévára. Később még a Craiova vidékéről jött 18 család is ide telepedett le.

A török birodalomból elmenekült, bolyongó, kalmárkodással foglalkozó nép itt teljesen átalakult: földművelő lett, s idővel nemzetiséget is elveszítve, értelmisége a magyarokba, szegényebb része pedig a románságba olvadt. A kincstár a szívesen fogadott idegeneknek gazdag termő földeket adott, melyekért évente csak 50 magyar forintot voltak kötelesek fizetni. Steinville rájuk is kiterjesztette I. Lipót diplomáját, melynek értelmében adómentesek lettek, mentesek a katonáskodás és katonatartás alól, maguk választották hatóságaikat, papjaikat a velük érkezett szerzetesek közül.

A bécsi kormányzatnak érdekében állott – nagy tömegű idegen elemek betelepítése révén – a kuruc szellemű magyarság állandó gyöngítése. Ezért a bolgár (bulgarita) ferencesek templomépítési kísérleteinek nemcsak a protestánsok, az erdélyi (stephanita) ferencesek, a jezsuiták, de maga a római katolikus püspöki helynök, Antalffy János (1724-1728 között gyulafehervári püspök) is ellenszegült.

1712-ben Marinovics Balázs, Jovecserin Lukács és Gungics Antal ferences atyák vezetésével Dévára települt bolgár telepeseknek úgy látszott, egyelőre semmi esélyük sincs templomot építeni. Gróf Steinville közbenjárására azonban 1714-ben a ferencesek madridi nagykáptalanján mégis kaptak engedélyt templomépítésre, ahol konventi rangra emelték s az erdélyi bulgariták központjává tették a leendő kolostort. A dévai egyházon kívül káplánságok alapítottak részükre a várban, melyért a szolgálattevő szerzetes évenként 100 forintot, lakást, fűtést, világítást és katonainast kapott, továbbá Csertésen, Nagyágon, Tresztián, Kőrösbányán, Brádon, Halmágyon, mindenhol kincstári javadalmazással. Amint Király Pál leírta, az uradalom hathatós támogatásával, csakhamar elkészült a földszintes zárda melléképületeivel és az elemi iskola (schola trivialis). A szentmiséket ekkor a zárda kertjében, két külön e célra berendezett cellában tartották, majd ideiglenesen egy kisebb templomot építettek.

1723-24-ben készült el a nagy négyszögletű templom. Alatta a szentélytől a főbejáratig kripta, melyben sok bolgár család alussza álmát.

1728-ban, Gigenovics Antal atya befejezi a zárda kelet és délré néző szárnyait, s az ideiglenes ház így nagy, emeletes épületté alakult.

1735-ben Frankovics György atya megépíti a nyugati emeletet, és 1740-ben az udvaron lévő kutat.

1762-1766-ban, mivel a víz időközben olyannyira behatolt a kriptába, hogy abba bejárni teljesen lehetetlenné vált, és a templomot víz kezdte alámosni, nagyszabású erősítések igénybevételeire volt szükség, míg sikerült megmenteni az összedűléstől – írja Király Pál.

Lenich Bonaventura atya fejezi be az építkezéseket, s „végre készen állt a nagy zárda, melynek keletre nyíló ablakaiból a bolgárok városa, a nyugatra nyílókból a magyaroké látszik; délré folyik a Cserna és szép kilátás nyílik a mezőkre; észak felé pedig az aranytermő hegyek emelkednek” – olvassuk a korabeli leírás sorait.

A templom építésének jelentős eseményeire utal az a két kronosztikon*, amely a mai templom diadalívén hirdette Pater Nagy latinul megfogalmazott

* **kronosztikon (chronostichon)** gör. – olyan vers, melynek bizonyos betűi egy fontos évszámot adnak (itt a római számoknak megfelelő betűk).

szövegével, a két versbe foglalt esemény idejét s amelyet a XIX. század utolsó évtizedében templomjavítás alkalmával lemeszeltek (Issekutz Antal szerint).

STRVXERAT HANC AEDEM PIETAS ILLI OBFVIT AETAS.

(=Emelte volt ezt az épületet a kegyelet, de ennek ellenére volt a kor).

Fordította Danay Ferenc P. Anicét.

IAM NVNC HOC REPARAT PIETAS, QVOD LAESERAT AETAS,

(=Már most azt javítja a kegyelet, mit megsértett volt a kor.)

Fordította Danay Ferenc P. Anicét.

V -	5		
X -	10	I -	1
C -	100	M -	1000
D -	500	V -	5
M -	1000	C -	100
I -	1	C -	100
I -	1	I -	1
L -	50	V -	5
L -	50	D -	500
I -	1	L -	50
V -	5		1762
I -	1		
	1724		

MDCCLXII-ben javították.

MDCCXXIV-ben építették.

Amint említettük, a korai rendház udvarának közepére, még az első betelepült csoportban érkezett Frankovics György építette a napjainkban is álló kőgárgyás, öblös kutat, melynek oldalába véssett kronosztikonból azonban már csak töredékek olvashatók. Szerencsére Király Pál ennek szövegét lejegyezte és a Dévai Magyar Királyi Főréaliskola 1881-82 tanévről szóló Értesítőjében megjelentette:

FONTIS

EXIGVI TVA SINT TROMPHAEA REDEMPTOR

QVAE TIBI PERPETVO TVRBA TENELLA CANTES.

(=Csekély győzelmi jel néked Megváltó Forrás,
A sokaságnak állandó halk hálaének.)

Fordította Danay Ferenc P. Anicét.

X -	10	
I -	1	
V -	5	
I -	1	
V -	5	
I -	1	
D -	500	
M -	1000	MDCCXL-ben építették.
V -	5	
I -	1	
I -	1	
V -	5	
V -	5	
L -	50	
L -	50	
C -	100	
	<hr/> 1740	

A felépült templom Nagyboldogasszony (Szűz Mária Mennybemelőnek) tiszteletére lett felavatva. A templomon kívül, a bolgárok adakozásából, 1731-ben, a valamikori népiskola (a Szent Ferenc Alapítvány jelenlegi érkezdéje) mögötti területen (az akkori temetőben) Szent Mihály főangyal tiszteletére egy díszes kápolnát építettek. Annak kriptájába temették el a nagyra becsült Bibics Lukács bolgár telepes elhalt Anna nevű feleségét. E valószínűleg víz által tönkrement kápolna maradványait, az 1830-as években eltávolították (Issekutz Antal szerint).

A zárdatemplom körüli temetőben a bolgár családok tagjain kívül, 20 magyar forintért helyet kaphattak idegenek is. Ez a temető idővel annyira megtelt, hogy az idegenek részére más hely jelöltetett temetkezési helyül az akkori Sánc-utcai kertben, a valamikori honvédlaktanyával (jelenlegi sportiskolával) és katonai gyakorlótérrel (jelenlegi Vártérrrel) szemben. A zárdatemplom alatti kriptáért minden egyes személy után 100 magyar forintot kellett fizetni.

Amint a közölt adatokból is kitűnik, a templom mai alaprajzát, korábbi épületrészeinek felhasználásával, több mint bizonyos, hogy csak a XVIII.

század hatvanas éveiben alakították ki. Kovács András művészettörténész véleménye szerint „akkor készültek a kőfaragványok is, amelyek sok hasonlóságot mutatnak a Magna Curia 1753-1756 között készült kereteivel, rajtuk keresztül pedig szorosan kapcsolódnak a gyulafehérvári vár díszítésére szerveződött kőfaragóműhely alkotásaihoz. Gróf Haller János gubernátor, a Magna Curia átépítője (meghalt 1775-ben) a dévai ferences templom és zárda építkezéseit is támogatta”, amint erre szerinte a templom ma már átalakított kapuzata feletti, eredeti, tört ívű szemöldökkel határolt, elegáns – a Magna Curia rokokó portáléira emlékeztető – oromzata is utal. A torony melletti falfülkében lévő póczi Mária-kegykép domborművű változatának eredetét nem sikerült egyelőre tisztázni. A barokk sekrestyeajtó faragott keretét eltérő kőanyagú, reneszánsz tagozású, másodlagosan felhasznált szemöldök díszíti.

A templomerendezés legértékesebb része a rokokó jellegű főoltár, a két mellékoltár és szószék. Fából faragott csipke, vélik egyesek. Legrészletemesebb és szakszerű leírásukat Kovács András művészettörténész után közöljük: „A főoltár fehér-arany színezésű, gazdag tagolt, ívelt alaprajzú lábazata, négy gazdag díszített fejezetű oszlopot tart, amelyek változatos ívelésű rokokó kagyló- és levéldíszű keretet fognak közre a középső tengelyben és hasonlóan díszített, asszimmetrikus íveket kétoldalt, amelyek elfedik az oszlopok tartotta párkányzatot is. Az így kialakult levegős keretben középen az Immaculata, kétoldalt pedig Péter és Pál apostol lendületes szobrai kaptak helyet. A főoltár koronájában gazdag aranyozású voluták tartják a Szent háromság lebegni látszó, sugarak és angyalalakok övezte szoborcsoporthját. Az oltár két oldalán nyíló ajtók fölött egy-egy gazdag díszített urna áll.”

„A két mellékoltár zártabb építményét rokokó pilaszterek tartják, amelyek triglifes frízű párkányzatot tartanak. Mindkét építmény párkánya fölött volutákon ülő angyalkák fognak közre egy-egy háromkaréjos, üres rokokó keretet. A retabló tört ívben záródó képeretében agyonrestaurált olajfestmények Szent Ferencet (baloldalt) és Páduai Szent Antalt ábrázolják. A bal oldali oltárkép jobb alsó sarkában vörös szignó betűzhető ki: F(ranciscus) Vigh F(ecit) 188(2?). A két mellékoltárt két-két, ma már töredékes szobor díszítette, amelyek jelenleg a főoltár mögött találhatók: közülük Keresztelő Szent János és Nepomuki Szent János alakját azonosítani lehet; egy karinges fiú és egy idősebb, ugyancsak karinges férfiszent szobra, atri-

butumaik hiányában azonosíthatatlan.” A mellékoltárok fent említett szobrai az 1970-es árvízkor estek le, rongálódtak meg, feliratozásukat pedig eltüntették.

„Az északnyugati hajófal második falpilléréhez az oltárokéval egyező stílusú szószék simul. Volutákkal tagolt, ívelt mellvédjének tábláit, Jézus születését és feltámadását, hátlapját pedig az Angyali Üdvözletet ábrázoló dombormű díszíti. Hangvetőjét hajlított voluták által tartott una koronázza”.

„A kőből faragott szenteltvíztartó teste négyszögletes, tagolt lábazata fölött gazdag levéldíszes kimatagozattal folytatódik; a szájának pereme alatti ívelt frízében faragott virágdíszek mellett antikizáló puttómaszk és egy unikornis domborodik.”

Gróf Haller János gubernátor özvegye, Dániel Zsófia és leánya Magdolna is támogatták a templom berendezésének az elkészítését. Kovács András véleménye szerint „Nepomuki Szent János jelenléte Keresztelő Szent János társaságában a bal oldali mellékoltáron, a megrendelő személyéhez köthető különleges kívánságára enged következtetni. Feltételezhető, hogy Dániel Zsófia férje védőszentjeit kívánta szerepeltetni az oltáron.”

Issekutz Antal Adatok Déva XVIII. századi történetéhez című munkájában kiemeli, hogy „1780-ban, a barátok templomában lévő oltároknak megaranyozásához adományaikkal a következők járultak hozzá: Gróf Haller János erdélyi kormányzó neje, született Dániel Zsófia, mindenmű famunkát saját költségén állított elő; Baranyai János két lovasezrednek brigadéros generálisa (Bourcy Ferenc altábornagy és Bourcy Henrik ezredesek anyai ágon nagyapja) adott a cél előmozdításához 36 db aranyat; báró Jósika Antal 10 aranyat; Macskási Ferenc 10 aranyat; Nopcsa Ferenc megyei perceptor 50 forintot és Haller Magdaléna grófkisasszony 50 forintot.”

Végezetül meg kell jegyezzük, hogy 1715-ben, a visszaállított erdélyi püspökség a bolgár szerzetesekre is kiterjesztette fönnyhatóságát. 1724-ben, Dadi Balázs személyében, már magyar a zárdafőnök. A bulgarita ferences provincia, melynek Déva volt a központja, 1851-ben a magyarországi Kapisztrán provincia része lett, 1900-tól pedig az erdélyi ferencesek Szent Istvánról elnevezett (stefanita) provinciájába tagolódott. A kolostort az egyházyi reform következtében megszüntették, és csak az 1989-es események után éledt újra.

A Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társaság a kezdeti időszakról sok érdekes eseményt tartott érdemesnek feljegyezni és közzétenni:

1. Gróf Gyulai István birtoklása idején Vieninger Leopold atya a treszttai kápolnában lévő csodatevőnek tartott kis szobrot Dévára hozta, és ott állott a Szent Antal oltárán üveg alatt, a barátok templomában. Erre Issekutz Antal is emlékszik írásában. Sok monda van megírva ezen képről, vagyis kis szoborról, hogy az valamelyes csodát művelt volna. 1729-ben, egy délutáni vecsernyére egybegyűlt nép látta volna a Mária-képet könnyezni egy negyed óra hosszáig, miről azután 1744. február 3-án eskü és írásbeli nyilatkozat mellett lelkészük előtt tanúbizonyságot is tett két bányász, név szerint Martin Zieger és Mathias Pichl. Az írásban tett eskü német nyelven van kiállítva, s alatta Fichtner Laurentius atya következő latin szövegű aláírása látható: *Ego infrascriptus haec juramenta excepti Neo Terestiae anno 1744 die 12 Februarii a viris honestis et fide dignis* (írja Issekutz Antal).

2. 1764-ben a dévai bulgarita szerzet provincialis Kleiner Balázs volt, akinek Bajtai püspök jogot adott, hogy a kardinális nagy ünnepek kivételével, Dobrán és Muncselen is isteni szolgálatokat tarthasson.

3. A bolgár szerzetesek által hozott templomi szerelvényekről és ezüstből készült egyéb tárgyakról feljegyezték, hogy a XX. század elején a zárda birtokában 12 darab nagy ezüst gyertyatartó volt, melyek egyenként 6 és 12 latot, fele 1 1/2 lat tiszta ezüstöt tartalmazott. Ezen 12 ezüst tartót (kandelábert) a Sztejena család ajándékozta még Bulgáriában a bolgár szerzeteseknek, ahonnan papjaik Havasalföldre (Brădăceni-be) vitték és 1738-ban, amikor onnan is menekülniük kellett a török háború miatt, Dévára hozták azokat más templomi szerelvényekkel és ezüstből készült egyéb tárgyakkal együtt.

4. Fäckerer Quirin katonai térvármányosnak ajánlatára, miután a bolgár szerzet papjai eleinte minden díj nélkül teljesítettek szolgálatot a várban, a felsőbb hatóság a következő beneficiumokra méltatta őket:

Azon szerzetes, ki a várbeli szolgálatot végzi, évi 100 Rforintot kap, továbbá tüzelőfával és gyertyával fog elláttatni, ezenkívül pedig egy katona minden a pap szolgálatára álljon készen, de kikötöttet, hogy a barát a várban lakjék.

Később a tüzelőfa meg a világítás tőle megvonatott, mire lakását a klastromba tette át, és csupán 100 Rforint díjért volt köteles ünnep és vasárnaponként isteni szolgálatot végezni a várban. Az 1848 előtti időben, mivel a várban már nem lakott állandó katonaság, csupán a városi kaszárnyából egy káplár vezetése alatt néhány közlegény ment fel naponként, lelkiatya a várban semminemű szolgálatot nem tett.

5. 1742. február 25-én Nemes Hunyad vármegye közgyűlésének határozata szerint, a dévai zárda engedélyt nyert, hogy 5 jobbágyot szerezzen a saját részére. A felvett, idegen helyről hozott jobbágyok miatt, részint a várossal, részint az udvarral folytonos kellemetlenségei miatt, gróf Haller János erdélyi kormányzó tanácsára, jobbágyait átadta a domíniumnak, minek ellenében rekompénzációképpen a barátoknak biztosítva lett, hogy a konvent szomszédságában lévő malomból (a jelenlegi 2-es sz. Általános Iskola helyén állott!) minden szombaton a vámot ők szedhesék, a domínium erdeiből saját szükségletüköt fával elláthassák, és bizonyos kaszálókat minden évben legelésre és szénacsinálásra használhassanak.

6. Steinville gróf erdélyi katonai főparancsnok, a bolgárok jótevője, 1720-ban Déván halt meg, hol azonban csak szíve van eltemetve, testének egyéb részei Nagyszebenben. A szívét később ezüst szelencébe helyezve, rokonai hazájába vitték. Siebmacher szerint úgy tudták, hogy 1720. október 10-én Nagyszebenben halt volna meg, s így most ez a tévedés kijavítható.

A dévai ferences kolostor és temploma (Mănăstirea franciscană și biserică, str. Progresului 6) jelenleg a Római Katolikus Egyház tulajdonát képezi és a Művelődés- és Vallásügyi Minisztérium Történelmi Műemlékek Országos Intézetének 2004-ben összeállított történelmi műemlékek című jegyzékében 158-160 sorszámnál LMI 2004-HD-II-a-B-03231. 01-02 kóddal, hivatalosan történelmi műemléknek van beiktatva.

SZEMELVÉNYEK A XX. SZÁZADI TEMPLOMÉPÍTÉS KORSZAKÁRÓL

A XX. század első felében a város magyarsága hatalmas lelkesedéssel két új templomot épített. A templomépítés hősi korszakának tekintik ezt az időszakot.

Amint már említettük, Déva évszázados főtemplomában (Tordai Sándor András óta a dévai reformátusok templomában) Orbán Istvánné kántor esküvője alkalmával, 1904. április 4-én tartották az utolsó szertartást. Meg kellett békülni a lebontás és egy új templom építésének a gondolatával, egyúttal vállalni kellett a templomépítés nehézségeit is.

A templom nélkül maradó egyházközség rendkívüli közgyűlésén mindenki igennel szavazott. mindenki lelkében élt a vágy, hogy bár áldozatok árán, de templomhoz jusson. Nagy József a dévai református templom és egyház rövid történetében bátor szavakat idéz a lelkész jelentésből: „Minket az Úr templomépítő nemzedékké magasztalt... nem aggaszt semmi... teljes bizalommal vagyunk, hogy Isten segedelmével a nehézségek elrendeztetnek.”

1907. április 7-én Bitay Béla lelkész bejelentette a presbitériumnak, hogy megérkezett a főhatóság új templomépítést jóváhagyó leirata, mire elhatározták, hogy a régi templomot házi kezelésben bontják le.

Amint Nagy József dévai lelkész és teológiai magántanár leírja, az 1908. február 29-én tartott presbitériumi ülésen az új templom felépítésére vonatkozólag négy pályázó ajánlatait jelentették be és március 1-jén Lábas Gyula szabadkai műépítész tervét és ajánlatát fogadták el. A szerződés megkötése után, március 27-én a presbitérium átvett a várostól 22 méter szélességben és 40 méter hosszúságban 880 négyzetméter területet, az építendő templom helyét, így megkezdődhettek a munkálatok. Az idomtéglák késése azonban hat héti hátráltatta az építkezés menetét. Ősszel pedig a vállalkozó beszüntette az építkezést, és Kolumbán dévai mérnök segítségével kényszerültek ideiglenesen befedetni télire a falakat.

1909 nyarán a vállalkozó lanyha ütemben vezette a munkát, a munkásokat a vállalkozó óvadékából már az egyháznak kellett fizetnie. Október elején a munka elvétetett a vállalkozótól, biztosítéka átment az egyház tulajdonába, és rendíthetetlen akarattal, az egyház házi kezelésben, Bitay

Dezső műegyetemi okleveles, akkor végzett fiatal mérnök vezetésével, Bitay Béla lelkész fiával folytatta az építkezést. Csüggédetlen akarattal és áldozatkész szívvel folytatták a munkát: „Ami a te szívedben van, vidd véghez, mert az Úr veled van!” – olvassuk a korabeli biztató szavakat. Az ősz folyamán a templom tető alá került, megkezdhettek a belső munkálatokat. Két vállalkozóra hárult az asztalosmunka. Az erdélyi népművészeti irányvonalat követve, a padok, az ember formájú padvégződések, a szímmotívumok Szőts Gyula dévai asztalosmester alkotásai; az orgona farésze, a szószék, a papi padok színezése és ornamentikája azonban ettől eltérő stílusban készültek el. A templomépítésre befolyt összegből orgonára is telt.

1910. június 22-én már a templombeljárónál falba helyezendő márványtábla elhelyezéséről tárgyaltak, hogy az utókor számára megörökítsék az adakozók neveit.

A régi templom lebontásakor, a toronyból leszerelt három harangot áthozták az új református templomba, ahonnan Nagy József sorai szerint sajnos 1916-ban elvitték, hogy „a szeretet hívó szava helyett, a harag és gyűlölet szózatát bömböljék”.

A régi templom nevezetes sírköveit is sikerült átmenteni. Ezeket beépítették az új templom falába, ahol bárki által ma is megtekinthetők. Egy-háztörténeti szempontból különös jelentőséggel bír a Tordai Sándor András sírját jelölő kőlap, melyet az áthelyezés során a nyugati falba, a felső ablak mellé, azzal egy magasságban építették be. Tordai Sándor András a XVI. századi erdélyi reformáció egyik vezéralakja, Erdély egyik igen magasan képzett tudós magyar református teológusa, a dévai Református Egyházközség első ismert lelkipásztorá és az egyházkerület harmadik püspöke (első hitvalló püspöke) volt, aki úgy írásaiban, akárcsak a hitviták idején, a Szentháromság-tagadókkal mindvégig bátran szembeszállt.

Sírköve az áthelyezés során kissé megsérült és feliratát „latinul nem tudó személyek újrafestették”. Mivel szövege kissé sérült formában található, a sírfeliratot a Bod Péter által leközölt változatban Ősz Sándor-Előd tanulmánya alapján ismertetjük:

Epitaphium Clarissimi viri Domini Andreeae Sándor Pastoris
Ecclesiae Devensis et Superint[endentis] Eccles[iarum] Hungari-
carum in Transilvania Catholicam Fidem profitentium, obiit Anno
aetat[is] L-MDLXXIX.

Si quis ades, qui nostra cupis monumenta videre,
 Cujus et hoc tumulo membra sepulta jacent,
 Andreas Sandor Tordensis nomine dicor,
 Namque mihi hoc tantum mors superesse sinit.
 Ormarat Dominus dum vixi munere magno,
 Et clarum nomen fecerat ille mihi.
 Nam Superintendentens Ego Nostrae Gentis habebar.
 Huic voluit Christus me invigilare meus.
 In cuius vero sacra nunc aede quiesco,
 Devensis Populi Presbyter ipse fui.
 Quae durum potuit mors mihi adimere fatum,
 Illa sub hoc tantum marmore clausa jacent.
 Tu tamen esto memor, qui spectas nostra sepulchra,
 Esto memor quidnam post breve tempus eris.
 Es quod eram, sed eris quod sum non tempore multo.
 Nam mors est cunctis persolvenda. Vale.

Fordítása pedig így hangzik: A tudós férfiú Tordai Sándor András débai lelkipásztor és a katolikus hitet valló erdélyi magyar gyülekezetek szuperintendentensének sírfelirata, meghalt életének ötvenedik évében, 1579-ben.

Te, ki azért jöttél, hogy megtekintsd síremlékünket,
 [És kérdezed], kinek eltemetett hamvai pihenek e sírban.
 Tordai Sándor Andrásnak hívtak engem,
 Míg a halál élni engedett.
 Életem idején Isten nagy szolgálattal ékesített fel
 És hírnevet is ő adott nekem,
 Hisz népem püspöke lehettem,
 Miközben Krisztusom maga őrködött fölöttem,
 Akinek szent házában most pihenek,
 Mint Déva népének egykori pásztora.
 Tagjaimat halálba döntötte a kíméletlen végzet,
 És most e darabka márvány alatt bezárva pihenek.
 Te pedig, ki e síremléket szemléled, emlékezz,
 Emlékezz arra, hogy rövid idő múltán mivé leszel.
 Most az vagy, aki én voltam valaha [élő],

Nemsokára azzá leszesz ami most én vagyok [halott]
Mert a halál egyszer mindenkit leteper. Járj békével!

1910 októberében Dr. Kenessy Béla püspök Nagy Károly egyházkerületi főjegyző kíséretében végre felszentelhette a szép, szecessziós stílusban épült új református templomot. A különálló kis téren azóta büszkén emelkedik az ég felé karcsú szép tornya, alatta bejáróval, mögötte a szép hatalmas főhajó, oldalközépen két mellékhajóval, amelybe nemes hajlású kórust építettek.

Az 1908 és 1910 között épült dévai Református templom (Biserica reformată – piața Unirii, nr. 7.) a Református Egyház tulajdonát képezi, és a Művelődési és Vallásügyi Minisztérium Történelmi Műemlékek Országos Intézetének 2004-ben összeállított történelmi műemlékek című jegyzékben 166 sorszámmal LMI 2004-HD-II-m-B-03234 kóddal, hivatalosan történelmi műemléknek van beiktatva.

1935-ben az isteni gondviselés következtében, egy újabb rendkívüli esemény színhelye lett városunk.

A dévai páston, ott ahol most a telepi templom áll, tudvalevőleg 1849. augusztus 18-án csődöt mondtak a fegyverek, a magyar szabadságharc utolsó reménye is szerte foszlott. Bem apó viharvert serege, az erdélyi főszereg (10 000 ember), itt a dévai páston kénytelen volt letenni a fegyvert a cári túlerő előtt. Még nem mentek feledésbe Bem apó itt elhangzott búcsúszavai, mielőtt a dévai hegyeken keresztül örökre elhagyta volna az országot: „Uraim, folytatni tovább nem lehet”... „Az örökök fiatal életét feláldozni most nem szabad. Erre még szüksége lesz a hazának... De ne kese redjenek el, mert csak az a nép pusztul el, amelyik nem akar élni!...” És pár évtized múlva, az isteni gondviselés a távoli Bukovinából egy hazáját kereső, békés templomépítő sereget vezényelt e helyre. Itt építettek új otthont és templomot. És ahol a fegyverek nem arattak diadalt, győzelmet aratott a hit. 90 év elmúltával, ugyanazon a helyen, ahol a dévai hegyek mögé lebukó nap sugarai 1849. augusztus 18-án porba hulló fegyvereket láttak, 1940. augusztus 18-ának reggelén, a telepi Szent Antal-templom magasba szökellő tornyának tetején a csillagok keresztre pillantottak.

1935-ben ugyanis a telepi lakosság azon óhaja, hogy templomot építsenek nemcsak meghallgatásra talált, de az általános lelkesedés közepette, hatalmas erővel, rögtön el is indította a munkát. 1935. március 25-én a két

telep részéről jegyzőkönyvileg e célra átadott helyen, minden pénz nélkül elkezdődtek az előkészítő munkálatok. Több száz szekér homokot, kavicsot szállított a helyszínre, megszervezték és elindították a téglagyártását. „Amit kezdetben egyesek lehetetlennek tartottak, azt megvalósítjuk, mert akarjuk!” – mondották. „Velünk az Isten és a Templomépítő Rend alapítója Szent Ferenc” – olvassuk egy korabeli feljegyzésben.

1935. április 3-án 910 szám alatt megszületett a Déva-telepi Szent Antal tiszteletére épülő templom főpásztori engedélye. Ez a püspöki levél az építkezés kezdetének hivatalosan elismert dátumát jelzi.

Tisztelendő Plébánia Hivatalnak

Déva

Folyó évi 105 sz. felterjesztésükből örömmel értesülttem arról, hogy az egyházközsgben u.a. hónap 25-én tartott gyűlés egyhangú lelkesedéssel elhatározta, hogy a csángótelepi templom helyén Páduai Szent Antal tiszteletére templomot építsenek. Ezen templom építéséhez az 1162 kánon 1§ értelmében a főpásztori engedélyt ezennel megadom.

Gyulafehérvár, 1935. április hó 3-án

Majláth

püspök s.k.

A Déva-telepi templom építőbizottsági elnökének P. Varga Ireneusz zárdafőnöknek (1939-ig), a két telepi bírónak Zsók Fábiánnak és Gáspár Antalnak, valamint a két telep gazdatanácsának irányításával és vezetése alatt, nagy lendülettel indultak és folytatódottak a munkálatok.

1936. május 12-én az építőbizottság elnöke beszámolt arról, hogy az időközben begyűlt adományokból már ki is fizettek 400 ezer lejt, és a telepi lakosok ugyanannyi ingyen munkát adtak hozzá (kocsinapszám, kézinapszám, téglagyártás).

A templomakció előrehaladásában, akárcsak a református templom építésekor, nagy segítséget nyújtott a sajtó, a hírlapok, az agitációk, a jótékonysági rendezvények. 1938-ig a templomba 1 800 000 lej értékű anyagot és munkát építettek be. Három egyházmegye főpásztorának engedélyével, 1938. március 25-én egy áldozatos kilenced mozgalmat indítottak. A kopogtatós lapok alapján sok ismeretlen ember kispénze és lelkesedése is hozzá-

járult a nagy megvalósításhoz. A Ferences Provincia 1938-ig 370 000 lej készpénzt és 91 000 lejre miseintenciókat adott e célra. 50 nő dolgozott az egyházi ruhafelszerelésen. 5 család színes szenteket ábrázoló ablakok elkészítését vállalta. A telepi hívek vallásos érzésekkel folytatták a munkát. Mária és Oltáriszentségről szóló énekek mellett gyúrták és rakták a téglát.

1940. június 10-én P. Gábor Anasztáz zárdafőnök a következőket írja: „Közeledik a befejezés. minden igyekezetünk oda irányul, hogy a Szent Antal-templom építése mielőbb befejeződjön. Kétezer-ötszáz ember óhajtja ezt... A szegény sorsban tengődő teleiek emberfeletti áldozatokat hoztak már évek óta és hoznak ma is. Ekkora lelkesedést és ügybuzgóságot csak a jó Istenért hozhattak. Déváról és egész Erdélyből érkeztek az adományok. S éppen a mostani nehéz időkben, amikor úgyszólvan mindenki szükséget lát. Az emberek legnagyobb része hadba vonult, lovak, szekerek, felszerelések mind elvive, bizonytalanság minden oldalról, s mégis halad a legszentebb ügy. Megható látni, hogy az itthon maradtak egy-egy csoportja hogyan állja körül sokszor könnyes szemmel a befejezéshez közeledő templomot. Sokszor már mi magunk is látva a mindinkább tornyosuló nehézségeket, kételkedünk mint Mózes, hogy nem látja meg az Igéret földjét. Népünkön az imádság révén már csak az Isten segíthet... Már csak hetek kérdése s megérjük a nagyszerű pillanatot és felcsendül a templomban a glória. Augusztus 18-ra van tervezve a templom benedikálása*.”

„1940. augusztus 18-án Isten nagy kegyelméből és Páduai Szent Antal pártfogásával, P. Varga Ireneusz megáldotta a Déva-telepi Szent Antal-templomot, és ezzel Isten dicsőségére és a lelkek vigasztalására átadta a köznek” – adja tudtára az utókornak és mindazoknak akiket illet a Historia domus.

„Mindnyájunknak és a híveknek hálaimája száll az ég felé azokért, akik valamit is tettek a szent ügyért” – írja Ft. Györgyjakab Bernardin. A nagy munka minden megvalósítója a Provincia előljáróságának rendi elismerésében részesült: „P. Ireneusz, Gábor Anasztáz és Györgyjakab Bernardin az építés egymásutáni vezetői, Zsók Fábián az építés lelke, Schnabel Ede kőfaragó-iparművész a főoltár elkészítője és adományozója, Lengyel Gábor géplakatos mester a tabernákulum művészeti ajtajának elkészítője és adományozója...” S a templom tovább gyarapodott. 1941 szeptember végére elkészült a két mellékoltár, melyeket P. Fodor Pelbárt komisszárius provincialis 1941 októberének első vasárnapján szentelt meg

* benedikció /lat. = áldásmondás, áldás

és adott át a hívek áhítatának. Az egyik oltárt Schnabel Ede kőfaragó-iparművész, a másikat Palkó István hentesmester ajándékozta. A kivitelezés Schnabel Ede művészeti ízlését és szaktudását dicséri. Az egyik mellékoltár Jézus Szent Szívénak, a másik a Szeplőtelenül Fogantatott Szűz Máriának tiszteletére lett felajánlva. A szobrok megérkezéséig, Gergely József és családja kölcsönözött két kis szobrot az oltárra. Az új szobrok 1942 április havában érkeztek meg, és május első vasárnapján lettek megáldva. A főoltár feletti Szent Antal-szobrot Both Vilmos adományozta a templomnak. Az első világháború alatt az olasz fronton az első vonalban harcolt. Felesége és családja szerint ott megfogadta, hogy ha élve hazakerül és templomot építenek Déván, nagy adományt fog adni a templom javára. Az első kelyhet is ő adományozta a templomnak.

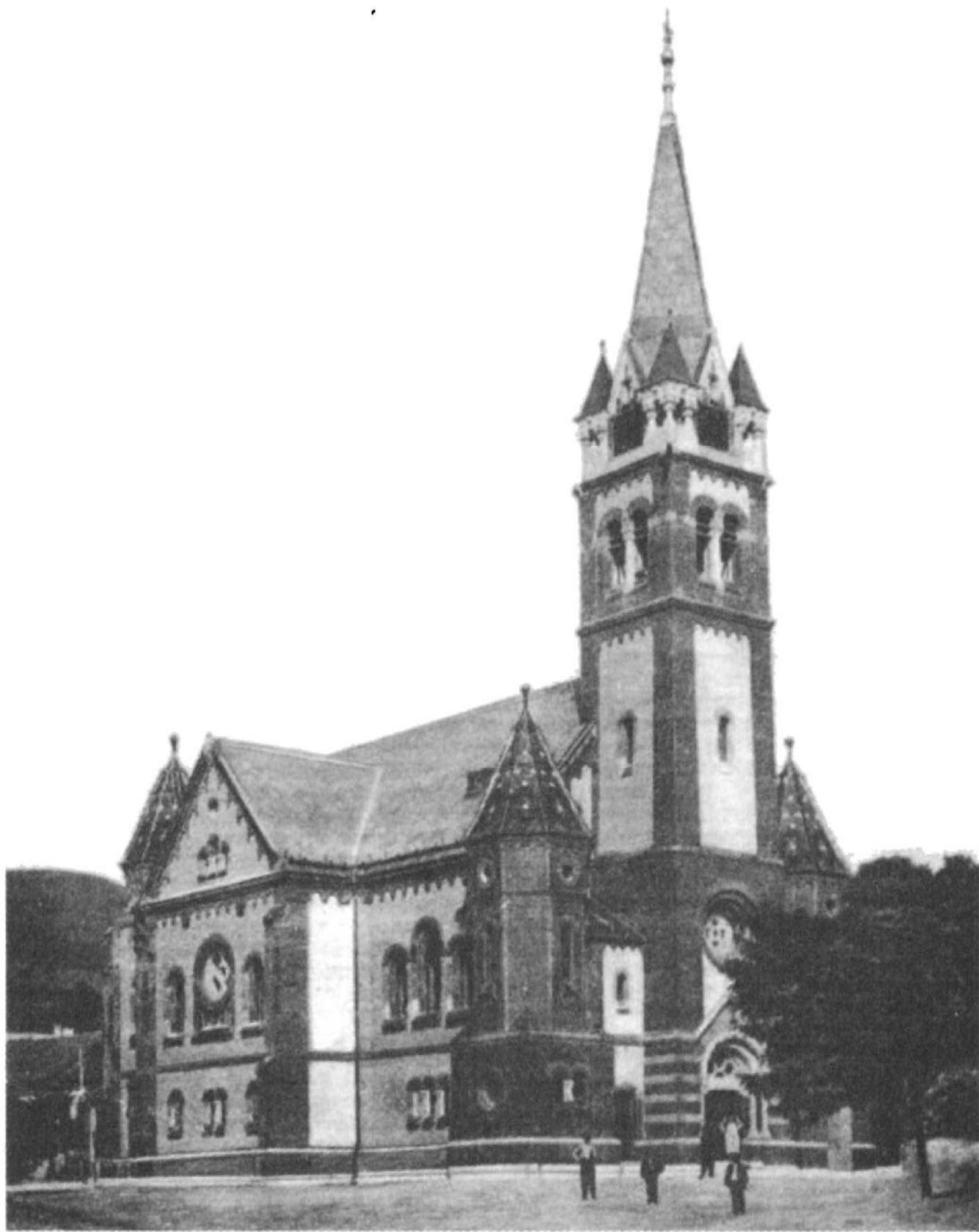
1942. június 2-án örvendetes hír érkezett. Márton Áron püspök jelezte, hogy a telepi Szent Antal-templom búcsúnapját együtt akarja ünnepelni dévai híveivel. Június 13-án du. érkezett és másnap (vasárnapi, június 14-én) volt a búcsú. E látogatás az új templomnak és hős építőinek, Dévatelep templomépítő népének jelentőségét értékelte és domborította ki. Márton Áron püspök „a vihar idején keményen helytálló csíki fenyő” vallási különbség nélkül, erőt, bátorítást és vigasztalást hozott Déva magyarságának a nehéz időkben.

„Szegények vagyunk, de gazdagtá váltunk!” – olvassuk a régi sorokat.
„Minden nagy alkotás a szegénységből fakad!”

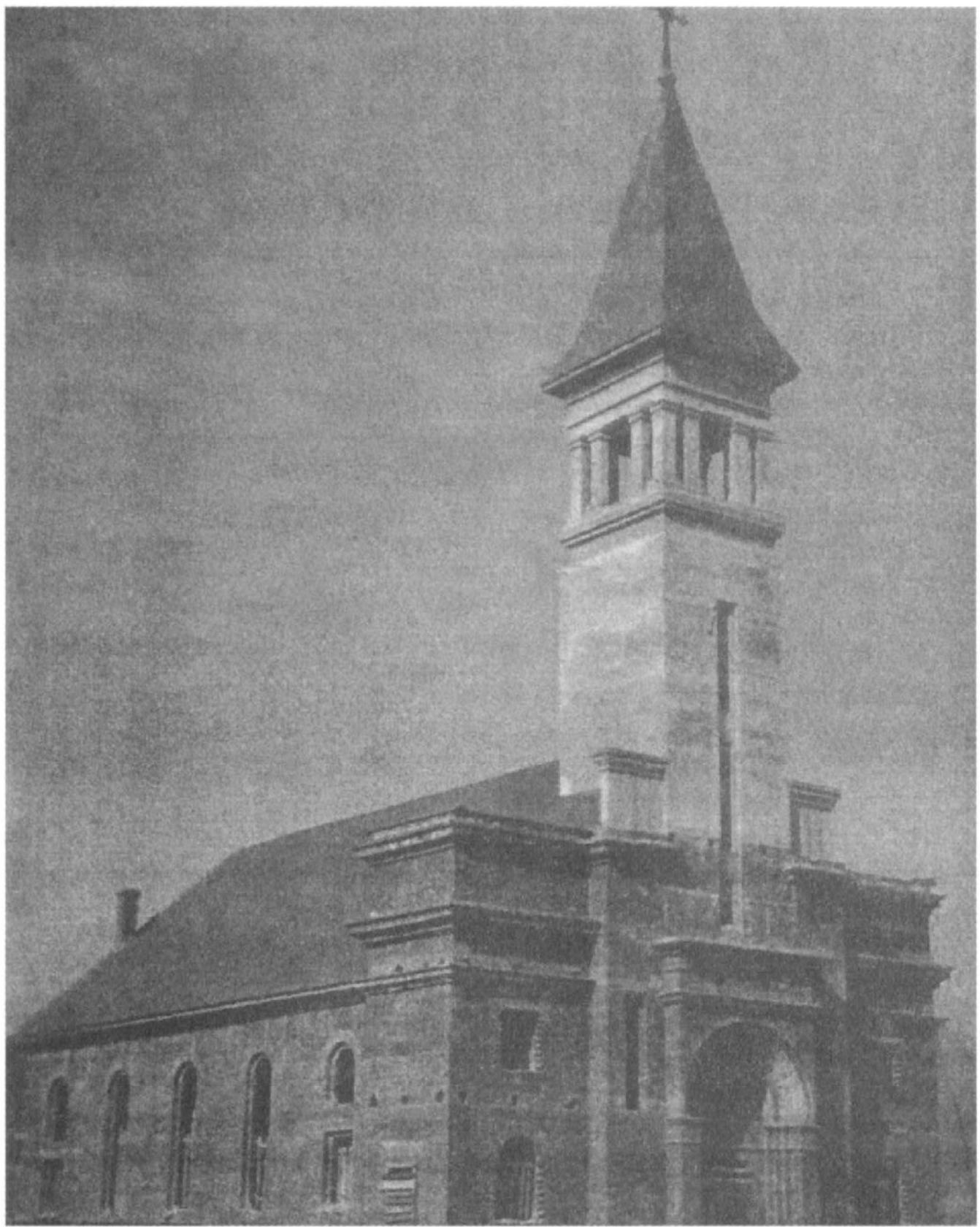
A XX. század első felében épült két templomot nem gazdag mecénások építették. Sok kisember Isten iránti szeretetéből, összefogásából és áldozatkészségből épült. Kőműves Kelemenként, a nekik legdrágábbat, a szívüket és lelküket építették be templomuk falába, hogy a késő unokáknak is hirdessék Isten dicsőségét és népük élniakarását.

A dévai ferences kolostor temploma a XX. század elején

Déva református temploma a XX. század első felében

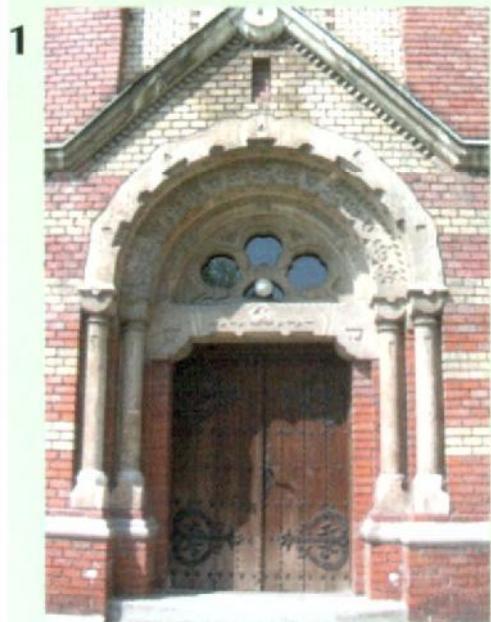
A befejezés előtt álló dévai Szent Antal-templom

Forrásmunkák

- 1. Boros Fortunát:** Az erdélyi ferencesrendiek. Kolozsvár, 1927
- 2. György József:** A ferencesrendiek élete és működése Erdélyben. Kolozsvár, 1930.
- 3. Issekutz Antal:** A dévai piacon állott hajdani kápolna. Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat X. Évk. 1899, Déva.
- 4. Issekutz Antal:** Adatok Déva XVIII. századi történetéhez. Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat XIII. Évk. 1902, Déva.
- 5. Karácsonyi János:** Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-1900-ig. Budapest, 1985.
- 6. Kovács András:** Déva – Ferences kolostor. Erdélyi Múzeum Egyesület. Sepsiszentgyörgy, 1993.
- 7. König (Király) Pál:** A bolgárok betelepedése Dévára s a bolgár szent-ferencrendűek zárdájának keletkezése. A dévai Állami Főreáliskola értesítője 1881/82.
- 8. Lestyán Ferenc:** Megszentelt kövek II. kötet. Glória Kiadó, Kolozsvár, 1996.
- 9. Nagy József:** A dévai református templom és egyház rövid története. Erdélyi Napló különlenyomata, 1925.
- 10. Ősz Sándor-Előd:** Tordai Sándor András. Déva első református lelkésze. Erdély püspöke. Megjelent a dévai Gutenberg és a vajdahunyadi Timux nyomda támogatásával 2004. március 28-án.
- 11. Szőts Sándor:** A dévai református templom régiségei. Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat IX. Évk. Déva, 1898.
- 12. Dr. Veress Endre:** Geszthy Ferenc várkapitány. Felolvasta a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat 1898. június 15-i választmányi ülésén. Megjelent a Dévai Magyar Királyi Állami Főreáliskola 1898-as évkönyvében, Déva.

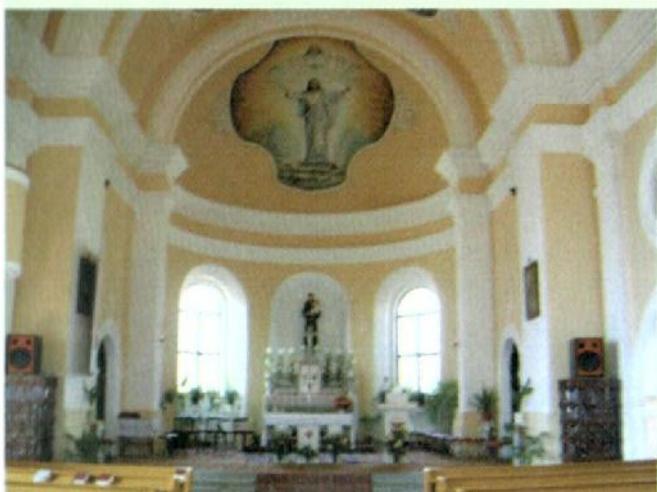
A református templom 2008 nyarán

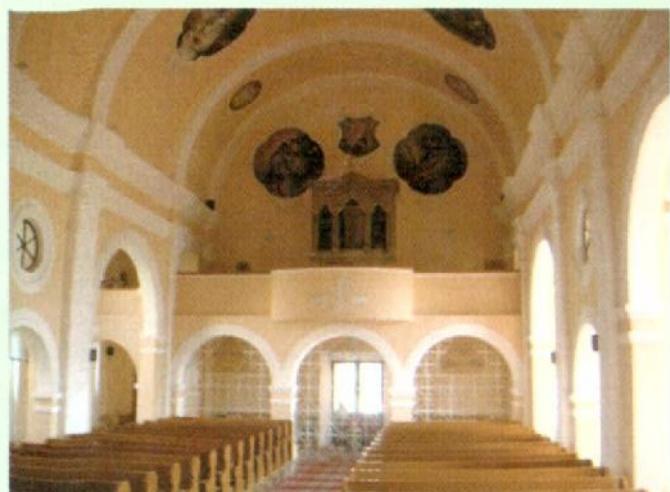
1. Főkapu
2. Tordai Sándor András 2004-ben felállított mellszobra
3. A templom berendezése
4. Bajomi Katalin, Dobó Domokos erdélyi alvajda (Dobó István egri hős testvére) feleségének és kisfiának síremléke
5. Tordai Sándor András püspök síremléke
6. Lecskei Sulyok Zsófia, Geszthy Ferenc dévai várkapitány édesanyjának síremléke
7. Losonczi Bánffy György, Erdélyország kormányzója nagyszüleinek 1817-ben állított síremléke

A Szent Antal-templom 2008 nyarán

1

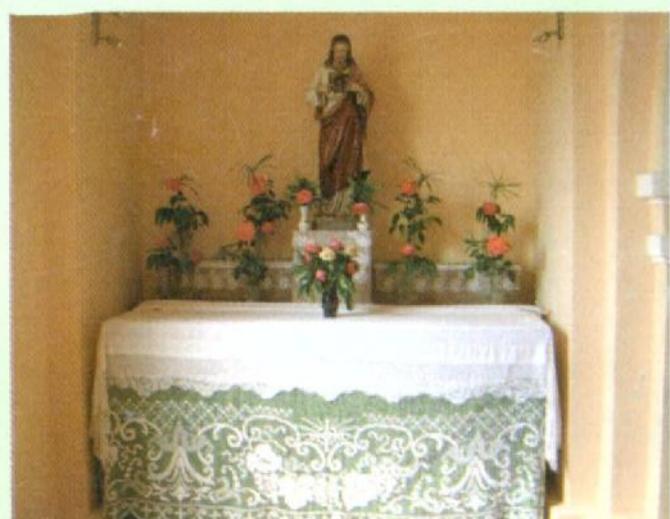
2

3

4

1. A szentély a főoltárral
2. A templomhajó berendezése és a kórus
- 3-4. A két mellékoltár

ISBN 978 973 622 444 7

A standard linear barcode representing the ISBN number 978 973 622 444 7.

9 789 736 24447